

УДК 343.9

DOI 10.36919/3041-1149(Print).4.2024.128-133

О. В. Тимчук,

здобувач

email: pravozavzdu@ukr.net

ORCID ID 0009-0005-6097-9200

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ, ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧИМОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена розкриттю особливостей змісту обстановки вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, та взаємопов'язаних елементів як джерела криміналістично значимої інформації. Зазначено, що з криміналістичного погляду обстановку вчинення кримінального правопорушення варто розуміти як систему різних взаємодіючих між собою до і в момент вчинення кримінального правопорушення об'єктів, явищ і процесів, які характеризують місце, час, інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними й інші чинники об'єктивної реальності, які визначили можливість, умови й інші обставини вчинення, тобто не викликає заперечень той факт, що обстановка вчинення як криміналістична категорія має досить складну структуру.

Наголошено, що відомості щодо обстановки вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, відіграють важливу роль для висунення обґрунтованих версій, складання конкретного плану розслідування, визначення кола осіб, причетних до вчинення, використання типових даних, які складають криміналістичну характеристику цього виду злочинів, визначення типової слідчої ситуації для розслідування конкретного кримінального провадження; встановлення можливих очевидців захоплення, переміщення й утримання викраденої людини, оскільки обстановка вчинення злочину містить у собі слідове відображення механізмів підготовки, вчинення та приховування вчиненого злочинного діяння.

Підсумовано, що початковий етап розслідування кримінальних проваджень злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, групами характеризується мінімумом вихідної інформації щодо обстановки вчинення, оскільки: практично майже всі сліди цього злочину є ідеальними; вчинення таких злочинів характеризуються нетривалим періодом часу в частині захоплення потерпілої особи, саме тому не всі особи, які перебувають на місці вчинення, стають його очевидцями та/або усвідомлюють це; очевидці злочину намагаються ухилитися від дачі показань, тому що бояться помсти з боку злочинців; дії потерпілих і злочинців не завжди вказують на здійснення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, що забезпечує злочинцям можливість робити подібні діяння в разі значного скупчення людей; швидкі й добре організовані дії злочинців також сприяють зменшенню кількості слідів досліджуваних злочинів, зокрема ідеальних.

Ключові слова: криміналістична характеристика, торгівля людьми, обстановка вчинення кримінального правопорушення, місце та час вчинення кримінального правопорушення, «слідова картина» кримінального правопорушення.

Постановка проблеми та її актуальність. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, відіграє ключову роль у їхньому розслідуванні, являючи собою систему відомостей, що відображають закономірності їхньої підготовки, вчинення та приховування, а також дає змогу побудувати оптимальну методику розслідування. Обстановка вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, є важливим джерелом криміналістично значимої інформації, оскільки дає змогу визначити характер, механізм та обставини торгівлі людьми. Про це зазначили 81,4 % опитаних нами слідчих і 79,6 % оперативних працівників Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, здійснювалося такими вченими, як В. К. Весельський, Н. С. Карпов, В. В. Пясковський, Г. О. Зорін, В. І. Куліков, Б. В. Лизогуб, В. В. Лунєєва, В. С. Овчинський, С. С. Овчинський тощо.

Мета статті полягає в розкритті особливостей змісту обстановки вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, як джерела криміналістично значимої інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під обстановкою вчинення злочину в криміналістичному аспекті розуміється система різних взаємодіючих між собою до і в момент злочину об'єктів, явищ і процесів, що характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, виробничі, побутові та інші умови навколишнього середовища; особливості поведінки непрямих учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними та інші чинники об'єктивної реальності, які визначають можливість, умови та інші обставини вчинення злочинів. Крім того, обстановкою вчинення злочину є також і сукупність природних та соціально-економічних умов, зв'язків, відносин, які впливають на поведінку людей. Суб'єкти самі обирають час, місце, спосіб вчинення злочину, але водночас вони обмежені обстановкою, яка або створює об'єктивну можливість для вчинення злочину, або ускладнює чи навіть унеможливує злочинну діяльність. Виявлення й аналіз обстановки злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, надають значиму для висунення аргументованих слідчих версій криміналістичну інформацію, що використовується надалі для оцінки зібраних доказів, вибору найбільш оптимальних методів розслідування тощо.

Місце злочину як частина обстановки його вчинення – це не лише простір, на якому відбувається подія, а й об'єктивний чинник, що визначає поведінку винного та інших осіб, пов'язаних зі злочинном, і нерідко використовується винним як своєрідний засіб досягнення певних результатів. Особливо актуальною ця теза є для злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

Час злочину – це об'єктивно існуючий елемент злочину, який зумовлює поведінку злочинця, використані ним засоби для підготовки, вчинення та приховування злочину. Час виражається в певних показниках (роках, місяцях, числах, годинах доби, хвилинах) і з певним ступенем точності, що важливо для різних етапів розслідування. У деяких випадках час у криміналістичній характеристиці злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, дає можливість суб'єкту розслідування визначити зв'язок злочину з діяльністю підозрюваного.

Місце й час повинні бути встановлені з максимальною деталізацією та точністю ще й для того, щоб перевірити достовірність показань імовірних суб'єктів злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, свідків та інших доказів, які підтверджують або спростовують факти таких діянь. Для цих цілей встановлюється не лише адреса, а й характеристика, опис приміщення, деталі, які можуть бути відомі лише тим особам, які побували в ньому, зокрема підозрюваному й особі, яка стала жертвою такого злочину та утримувалась у такому місці. Щодо часу, то він може бути встановлений у абсолютній (дата й час) і відносній величинах (стосовно будь-якого факту чи події).

Варто зауважити, що місце вчинення досліджуваного злочину є збірним поняттям і містить в собі: 1) місце(я) вербування потерпілих осіб (агентства з працевлаштування, інтернет-платформи, соціальні мережі, нічні клуби, вокзали тощо); 2) місце утримання жертв (орендовані приміщення, готелі, закриті території, транспортні засоби); 3) місце експлуатації (відповідні локації в країнах чи регіонах з високим попитом на нелегальну працю, примусову працю чи сексуальні послуги).

Стосовно часу скоєння злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, варто зазначити, що вони можуть бути здійснені в будь-який час доби. А тому суб'єкт розслідування повинен докладати всіх зусиль для встановлення часу та місця здійснення кожної дії (бездіяльності), що утворює спосіб вчинення злочину, й уникати в процесуальних документах розпливчастих формулювань. Якщо в провадженні будуть отримані фактичні дані, які підтверджують дані обставини, то в суді ризик непритягнення винного до кримінальної відповідальності буде зведений до мінімуму.

З криміналістичного погляду обстановку вчинення кримінального правопорушення можна визначати як систему різних взаємодіючих між собою до і в момент вчинення кримінального правопорушення об'єктів, явищ і процесів, які характеризують місце, час, інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними й інші чинники об'єктивної реальності, які визначили можливість, умови й інші обставини вчинення, тобто не викликає заперечень той факт, що обстановка вчинення як криміналістична категорія має досить складну структуру.

Час і місце вчинення кримінального правопорушення в широкому сенсі є самостійними категоріями кримінального, кримінального процесуального права й криміналістики. Водночас вони є невід'ємними компонентами обстановки вчинення злочину. Тому пізнання часу й місця вчинення злочину є одночасно елементом процесу встановлення обстановки вчинення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. Наприклад, швидке й точне встановлення місця захоплення й утримання потерпілого дає змогу оперативно провести огляд місця події, встановити очевидців учиненого злочину, а в деяких випадках затримати злочинців і звільнити викрадену людину.

Відомості про обстановку викрадення як елементу торгівлі людьми досить часто недооцінюються практичними працівниками органів розслідування. Тим часом вони забезпечують можливість висування обґрунтованих версій, складання конкретного плану розслідування злочину, визначення кола осіб, причетних до вчинення злочину, використання типових даних, які складають криміналістичну характеристику виду злочинів, визначення типової слідчої ситуації для розслідування конкретного кримінального провадження; встановлення можливих очевидців захоплення, переміщення й утримання викраденої людини, оскільки обстановка вчинення злочину містить у собі слідове відображення механізмів підготовки, вчинення та приховування вчиненого злочинного діяння.

Підготовка до вчинення кримінального правопорушення, його вчинення та приховання призводять до утворення різноманітних матеріальних змін, які в криміналістиці називають слідами кримінального правопорушення, що разом з іншими джерелами інформації дозволяють не тільки правильно кваліфікувати вчинене, але й вибрати засоби та методи для розслідування цих правопорушень. Дані про сліди й отримана у зв'язку з цим інформація є потрібною умовою забезпечення всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин вчиненого.

Злочин завжди матеріальний і викликає сукупність пов'язаних з ним змін, що відбуваються в органічній і неорганічній природі. Такі відображення поділяють на матеріальні (виникають як результат взаємодії різних об'єктів), та ідеальні (суб'єктивні образи об'єктивної дійсності, відображені в пам'яті людини) [1, с. 2]. М. В. Салтєвський усі джерела інформації про подію злочину, що утворюються в процесі його вчинення, назвав «слідовою картиною». «Слідова картина» – поняття дещо умовне, близьке до поняття «слідова обстановка» або «інформаційне середовище», що охоплює як матеріальні, так і ідеальні відображення. Так, «слідова картина» (слідова обстановка в широкому її розумінні) як елемент криміналістичної характеристики являє собою абстрактну модель слідів злочину, що відображаються в матеріальному середовищі внаслідок його вчинення [2, с. 150–151].

Слідова картина є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення, а тому злочини, пов'язані із торгівлею людьми, не є виключенням, оскільки її зміст виступає практичним інструментом і своєрідним орієнтиром у виборі напрямів розкриття та розслідування, що підтверджують 89,1 % опитаних нами слідчих і 81,3 % оперативних працівників Національної поліції України.

Важливо врахувати, що в кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, криміналістичний інтерес представляють не тільки сліди злочинців, але й сліди потерпілих. Досить важливо правильно визначити, які саме сліди й де повинні або могли залишитися в результаті вчинення досліджуваного злочину.

Пошук слідів доцільно проводити як на місці захоплення, так і на місці утримання викраденої з метою торгівлі людиною, а також у транспортному засобі, що використовувався для перевезення потерпілого. Оскільки завжди йдеться не тільки про матеріальні, але й про ідеальні сліди, їхні носії (джерела) варто виявляти, шукати й за маршрутом руху транспортного засобу, що використовувався злочинцями.

Матеріальних слідів на місці вчинення викрадення людей, пов'язаних з торгівлею, залишається досить мало. Їхні виявлення та фіксація ускладнюється через високу ймовірність знищення. Але ця обставина не звільняє слідчого від потреби в проведенні огляду місця події. На місці викрадення в ряді випадків вдавалося виявити сліди взуття, рук (рукавичок) злочинців, а під час застосування вогнепальної зброї – сліди пострілу. У безпосередній близькості від місця захоплення залишаються сліди транспортного засобу, якщо він використовувався в процесі вчинення цього злочину.

Специфіка розглянутих злочинів така, що вони іноді відбуваються на очах очевидців, залишаючи так звані ідеальні сліди. Найчастіше очевидцями можуть бути родичі, знайомі потерпілого від злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Від них є можливим отримати відомості про стать злочинців, їхній вік, зовнішній вигляд, особливі прикмети, автотransпорт, напрямок руху та деякі інші дані, які мають значення для встановлення особи злочинці.

Зазвичай процес захоплення жертви, її переміщення (транспортування) й утримання припускає багаторазові факти контактної взаємодії одягу злочинців та одягу потерпілих. У результаті такої взаємодії на одязі потерпілого часто залишаються мікрОВОлокна одягу злочинців, і навпаки. Обов'язково залишаються мікрОВОлокна його одягу на тих предметах, з якими він вступав у контактну взаємодію: ліжко, де він лежав; оббивка крісла, де сидів; радіатор батареї, до якої був прикутий, тощо. Тотожні сліди залишаються також у транспортному засобі, що використовувався для перевезення потерпілого.

У тому місці, де здійснювалось утримання потерпілої особи, можуть бути залишені, а тому надалі виявлені, сліди потерпілого, наприклад сліди рук, взуття.

Якщо для утримання, обмеження переміщень потерпілого застосовувалися наручники, мотузки й подібні засоби, на його тілі залишаються садна, потертості, синці, а на цих предметах – клітини епітелію, кров потерпілого.

У разі прив'язування (приковування) потерпілого до будь-якого предмета (до труб опалення, будівельних конструкцій тощо) на ньому повинні залишитися сліди подряпин, тертя, мікрочастинок фарби наручників, мікрОВОлокон мотузки, а на мотузці (наручниках) – мікрочастинки (або частки фарби) предмета, до якого вони прикріплювалися.

Тілесні ушкодження, отримані потерпілим, також розглядаються як сліди вчиненого злочину. Якщо потерпілий чинив опір, садна й синці будуть розташовані на обличчі, тілі, кінцівках, а в разі зв'язування (для утримання, обмежень переміщень потерпілого) садна й синці будуть розташовані на руках – на зап'ястях, ліктьових суглобах; на ногах – найчастіше у сфері гомілковостопних суглобів.

Підготовка та реалізація злочинного задуму під час вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, може знайти відображення не лише в пам'яті підозрюваних і свідків, а також у письмових документах, складених упродовж виконання підготовчих до вчинення злочину дій. У них можуть знайти відображення такі аспекти підготовки: план викрадення потерпілої особи, розподіл ролей і функцій між членами злочинної групи, розрахунок часу й кількості людей, комплекс відволікаючих заходів, характеристики зброї та інші важливі для розслідування злочину відомості.

Висновки. Попри все наведене вище, варто зауважити, що складність розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, часто зумовлена наявністю загалом досить незначної кількості вихідної криміналістично значимої інформації. Тому можна виділити такі причини, чому початковий етап розслідування кримінальних проваджень злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, групами характеризується мінімумом вихідної інформації:

- 1) практично майже всі сліди цього злочину є ідеальними;
- 2) вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, характеризуються нетривалим періодом часу їхнього учинення в частині захоплення потерпілої особи, саме тому не всі особи, які перебувають на місці вчинення, стають його очевидцями та/або усвідомлюють це;
- 3) очевидці злочину намагаються ухилитися від дачі показань, тому що бояться помсти з боку злочинців;
- 4) дії потерпілих і злочинців не завжди вказують на здійснення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, що забезпечує злочинцям можливість робити подібні діяння під час значного